

Hoe we waarheden vermijden Over het nut van onwaarheden

(1) Leugens die niemand gelooft, zijn dat nog steeds leugens? Een voorbeeld: bij sollicitatieprocedures is het in de mode geraakt om sollicitanten te vragen naar hun zwakke punten. In Nederland moet je een zwak punt bedenken. Natuurlijk geen écht zwak punt – ‘ik drink te veel’ of ‘ik ben roekeloos met andermans geld’ – en ook niet iets onbeduidends – ‘mijn naam is lastig te spellen’ – maar graag een zwak punt dat tegelijkertijd een sterk punt is. De voor de hand liggende gecombineerd sterk-zwakke punten ‘ik ben bereid voor mijn baan de wet te overtreden’ of ‘ik ben aartslui en heb geleerd anderen mijn werk te laten doen’ zijn echter opnieuw niet goed.

(2) Men verwacht een antwoord dat past binnen onze morele kaders. In feite ken ik maar twee acceptabele antwoorden, namelijk: ‘Ik ben soms te perfectionistisch’ en ‘ik ben ongeduldig wanneer het aankomt op het behalen van resultaat’. U moet dus een van deze twee antwoorden geven, ook als u een absolute voorkeur voor imperfectie heeft en krankzinnig geduldig bent. Maar liegt u dan?

(3) Er zijn meer voorbeelden denkbaar. Een patiënt die uit schaamte zijn huisarts een andere verklaring voor zijn verwonding geeft dan de werkelijke verklaring. Liegt die? Politici die beweren dat we hogere overheidsuitgaven driedubbel terugverdienen door het stimuleren van de economie. Liegen die?

(4) Van Dale definieert een leugen als een ‘onjuiste mededeling bedoeld om te misleiden’. De bovenstaande voorbeelden zullen weinig mensen misleiden, al zouden de personen in kwestie ongetwijfeld graag worden geloofd. Wellicht gelden ze alleen als leugens indien uitgesproken tegen domme of wereldvreemde mensen. Onwaarheden blijven het natuurlijk wel, maar die zijn niet per se laakbaar. Sterker nog: ze zijn essentieel, want ze helpen ons te ontkomen aan waarheden. Onze afhankelijkheid ervan valt op zodra mensen zich niet meer houden aan de afspraken en ons met ongecensureerde waarheden confronteren.

(5) Onlangs trof ik bij de ingang van de supermarkt een oud-studiegenoot die ik al jaren niet meer had gezien. ‘Hallo’, zei ik. ‘Hallo’, zei hij. ‘Alles goed?’ Misschien ging ik met die vraag te ver, maar de afspraak is te antwoorden: ‘Ja prima.’ In plaats daarvan koos hij voor: ‘Wil je dat écht weten?’

(6) Onvoorbereid als ik was op zo’n moeilijke vraag zei ik: ‘Ja, natuurlijk.’ Toen vertelde hij hoe hij psychisch was ontspoord, tijdelijk was opgenomen in een gesloten inrichting en nu met zware medicatie en dagopvang weer wat vooruitging. Hij leek verder niets van mij te verwachten, dus ik wenste hem sterkte, pakte een mandje en deed mijn boodschappen. Zonder een waardeoordeel te willen vellen over zijn openheid: als iedereen deze

tentoon gaat spreiden, dan zullen we snel ophouden elkaar 'alles goed?' te vragen.

(7) Iemand flink de waarheid vertellen, zo luidt het gezegde, waardoor meteen duidelijk wordt dat dit niet bepaald de bedoeling is. Waarheden zijn ongemakkelijke, stugge obstakels die het leven van een ieder overmatig bemoeilijken. Met louter ongecensureerde waarheden ook geen indirecte democratie, geen sociale codes en sociale klassen, geen kunst, geen religie, geen beschaving: kortom, het functioneren van welke complexe gemeenschap dan ook zou onmogelijk zijn.

(8) Grofweg hebben we drie mechanismen om waarheden te verzachten: door feitelijke onwaarheden te vertellen, door waarheden te verzwijgen en door definities en betekenissen op te rekken. Soms kiest men voor een combinatie van strategieën en soms is het onderscheid nauwelijks te maken. Feitelijke onwaarheden vertellen is banaal, iedereen kan dat. Zodra kinderen een paar woorden coherent achter elkaar kunnen zetten, beginnen ze de wereld al bij elkaar te fantaseren, om tussen hun veertiende en tweeëntwintigste jaar een maximale dichtheid van feitelijke onjuistheden tegen de ouders te bereiken. Daarna gaan ze geleidelijk over op volwassener technieken als verzwijgingen.

(9) Verzwijgingen zijn al een stuk interessanter, natuurlijk niet het soort dat bestaat uit stilte – vergeten inkomsten bij de belastingopgave, vergeten banden met bedrijven, met een zwarte markeerstift bijgewerkte rapporten, onvolledige verklaringen – maar verzwij-

gingen die bestaan uit woorden. Verzwijgen met woorden kan op duizend manieren, maar uiteindelijk komen deze allemaal neer op het volgende: persoon A wil van persoon B informatie over onderwerp C; persoon B suggereert dat hij over onderwerp C praat, maar houdt in plaats daarvan een verhaal over onderwerp D. Onderwerp D kan een echt onderwerp zijn. Mijn grootmoeder verkocht gebak en banket. Als de klanten haar vroegen of het vers was, antwoordde ze steevast: 'Het komt vers uit de oven.' En dát was altijd waar. Het exacte tijdstip van uitname uit de oven kon zo in het midden worden gelaten.

(10) Soms is onderwerp D echter slechts een verzameling woorden of klanken gekozen om zo weinig mogelijk betekenis te bevatten. Woorden als 'sociaal', 'eerlijk' of 'verantwoordelijk' worden in dat verband vaak gebruikt, maar ook de uitdrukking 'het zou hem/haar sieren als... (...hij/zij het tweede paspoort opgeeft)' ontnemt de omliggende woorden hun betekenis. Deze deconcretisering van de taal gaan soms zo ver dat ze het Nederlands elke betekenis doen verliezen. 'Toekomstbestendig' en 'een adequater mandaat': het enige wat ze met woorden gemeenschappelijk hebben, is dat ze bestaan uit letters. Een alternatief is het gebruik van beeldspraak, negen van de tien keer net zo vrij van betekenis. Neem het standpunt van een staatssecretaris inzake een politieke partij: 'Het is voor mij een gesloten boek. Ik leg het ergens in een hoekje, ik laat het daar liggen, er komt stof op, en het stof blijft

erop.' Méér wilde hij niet zeggen, minder was onmogelijk.

(11) Het derde mechanisme om waarheden te vermijden, het sleutelen aan betekenissen, is het mooist. In zijn simpelste vorm is dit een doorgesloten eufemisme dat aanhangt tegen een feitelijke onjuistheid. 'De ooievaar komt je een zusje brengen', 'Ome Henk is een maand op vakantie'^{a)}, 'We willen vijftig miljoen ombuigen'^{b)} op onderwijs', 'We sturen een politie-missie'^{c)} naar Afghanistan', 'Na deze verkiezingsuitslag past ons bescheidenheid'^{d)}.

(12) Gaan we hiermee een stap verder, dan zijn we daadwerkelijk de betekenis van woorden aan het veranderen, zoals een minister deed met het woord 'extra' ('Er komen 3.000 politieagenten extra'^{e)}) en zoals een andere minister deed met het woord 'strategisch' ('Ik wil een strategische'^{f)} voorraad griepvaccins aanleggen'). Vergelijkbaar waren de pogingen van de Amerikaanse overheid om de definitie van groente op te rekken zodat ketchup erbinnen zou vallen. Uiteindelijk ging dat niet door, al geldt pizza wel als groente vanwege de twee eetlepels tomatenpasta.

(13) De meeste van bovenstaande voorbeelden zijn politiek van aard en dat is natuurlijk geen toeval: van geen enkele beroepsgroep eisen we immers dat ze op grote schaal welgevallige verhalen vertelt. We willen politici die uitleggen dat niemand wordt benadeeld door te korten op ontwikkelingssamenwerking, dat Irak en Afghanistan veilige landen zijn voor elke vluchteling die daar vandaan komt, dat we de miljardenoverschrijdingen in de zorg kunnen oplossen door een

handvol managers te ontslaan...

225 We hebben wensen die onverenigbaar zijn met de wensen van de buurman, we hebben wensen die onverenigbaar zijn met onze eigen wensen en aan ál die wensen moet tegemoet worden gekomen, zo niet in daden dan toch minstens in gevoel. Belangrijker wordt dan geacht wat de burger ervan vindt, dan hoe het in werkelijkheid is.

230
235 (14) De politiek is in haar worsteling met waarheden zeker niet de eenzame uitzondering. Neem mijn eigen vak, de geneeskunde. Zelfs hier in Nederland, waar we mensen met kanker vertellen dat ze kanker hebben en niet een of andere vage 'ontsteking', scheppen artsen doorgaans hogere verwachtingen van een behandeling dan gerechtvaardigd, al is het maar omdat gelóven in de werkzaamheid, de klachten vermindert. Patiënten op hun beurt overdrijven het effect van de therapie omdat ze hun dokter niet willen teleurstellen.

240
245
250 (15) Waarheidsvermijdingen stellen ons op ons gemak. Ze zijn daarnaast mechanistisch functioneel: je kunt ermee onder verantwoordelijkheden uitkomen of er juist mensen mee aan het werk zetten. Artsen weten welke verhalen ze hun collega's moeten vertellen om patiënten met spoed onderzocht of behandeld te krijgen. Patiënten dikken hun klachten aan in de hoop op meer aandacht. Voor uw eigen baan kunt u vast talloze vergelijkbare voorbeelden opnoemen en, tenzij u alleen woont, kunt u waarschijnlijk ook thuis niet volledig open en eerlijk zijn. Los van wat u wel en niet bespreekt met uw partner: ik ben ervan overtuigd dat u uw kinderen 's avonds in bed enge

verhaaltjes voorleest over Rood-
kapje en de boze wolf en niet over
de tekorten op de wereldvoedsel-

markt, de smeltende poolkappen en
275 de economische crisis.

naar: Miquel Ekkelenkamp Bulnes, NRC Handelsblad, 6 & 7 oktober 2012

*Miquel Ekkelenkamp Bulnes is auteur van romans en schrijft regelmatig
opiniestukken voor NRC Handelsblad.*

Noten van de auteur:

- a ... en de deur van zijn hotelkamer gaat alleen van buiten open
- b wegbezuinigen
- c militairen die schieten, maar wel met tegenzin
- d een minimum van zes ministers
- e meer dan er momenteel zijn als we datzelfde aantal niet zouden hebben omgebogen
- f nutteloze, langzaam wegtrottende

Tekst 1 Hoe we waarheden vermijden

De tekst 'Hoe we waarheden vermijden' kan onderverdeeld worden in vier delen. Deze achtereenvolgende delen kunnen voorzien worden van de volgende kopjes:

- 1 Voorbeelden van onwaarheden
- 2 Het belang en de betekenis van onwaarheden
- 3 Middelen voor het vertellen van onwaarheden
- 4 Motieven voor het vertellen van onwaarheden

1p 1 Bij welke alinea begint deel 2?

1p 2 Bij welke alinea begint deel 4?

'De voor de hand liggende gecombineerd sterk-zwakke punten "ik ben bereid voor mijn baan de wet te overtreden" of "ik ben aartslui en heb geleerd anderen mijn werk te laten doen" zijn echter opnieuw niet goed.' (regels 14-20)

1p 3 Waarom worden deze punten als 'niet goed' beschouwd, volgens de tekst?

'Iemand flink de waarheid vertellen, zo luidt het gezegde, waardoor meteen duidelijk wordt dat dit niet bepaald de bedoeling is.' (regels 86-89)

2p 4 Geef de twee algemene redenen waarom volgens de tekst het vertellen van de waarheid ongewenst zou zijn. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 40 woorden.

1p 5 Wat is de belangrijkste functie van alinea 7 ten opzichte van de voorafgaande tekst?

In alinea 7 wordt

- A een afweging gemaakt.
- B een conclusie getrokken.
- C een toelichting gegeven.
- D een voorwaarde gesteld.

'Verzwijgingen zijn al een stuk interessanter, natuurlijk niet het soort dat bestaat uit stilte (...), maar verzwijgingen die bestaan uit woorden.' (regels 122-130)

3p 6 Welke drie vormen van deze 'verzwijgingen die bestaan uit woorden' worden besproken in de tekst? Gebruik voor je totale antwoord niet meer dan 35 woorden.

'Het derde mechanisme om waarheden te vermijden, het sleutelen aan betekenissen, is het mooist.' (regels 178-181)

2p 7 Welke twee vormen van dit derde mechanisme worden in het vervolg van de tekst genoemd?

'Een alternatief is het gebruik van beeldspraak, negen van de tien keer net zo vrij van betekenis.' (regels 167-170)

- 1p 8 Van welk soort argumentatieschema wordt gebruikgemaakt om deze uitspraak kracht bij te zetten?
een argumentatieschema op basis van
- A kenmerk
 - B oorzaak-gevolg
 - C overeenkomst
 - D voorbeeld

In alinea 12 worden ministers aangehaald die het derde mechanisme, het sleutelen aan betekenissen, toepassen.

- 1p 9 Waarom wordt in de politiek veel gebruikgemaakt van dit mechanisme, gelet op de tekst?
Op deze manier kan
- A een nadelige boodschap op een persoonlijke manier gebracht worden.
 - B een onduidelijke boodschap op een heldere manier gebracht worden.
 - C een onwaarschijnlijke boodschap op een aannemelijke manier gebracht worden.
 - D een vervelende boodschap op een positieve manier gebracht worden.

tekstfragment 1

(1) Als er ineens blikjes cola opduiken in de koelkast van een studentenhuis, en onwaarschijnlijk genoeg ook geld (op een bordje), wat wordt er dan het meest gestolen? Rijden taxichauffeurs eerder om bij een blinde klant dan bij een klant die kan zien? Dat is het soort vragen dat Dan Ariely, hoogleraar psychologie en gedragseconomie van de Amerikaanse Duke University, in zijn onderzoek beantwoordt. Wanneer gedragen mensen zich oneerlijk? Hoe ver gaan ze dan? Wat moet je doen om ervoor te zorgen dat mensen zich eerlijk gedragen?

(2) Uit Ariely's onderzoeken blijkt dat mensen met allerlei verschillende nationaliteiten oneerlijk zijn en dat mensen oneerlijk zijn op allerlei gebieden. Maar het goede nieuws is: mensen zijn maar een beetje oneerlijk. We liegen en bedriegen en frauderen en stelen lang niet zoveel als gemakkelijk zou kunnen.

(3) We zijn volgens Ariely niet rationeel in onze oneerlijkheid. We wegen in het algemeen niet de pakkans af tegen onze mogelijke winst. We zijn gespitst op 'voordeeltjes', maar we willen ook graag tegenover onszelf kunnen volhouden dat we goede mensen zijn. Dus bedriegen taxichauffeurs eerder een ziende klant dan een blinde en stelen studenten eerder een blikje cola uit een gemeenschappelijke koelkast dan geld.

naar: Ellen de Bruin, NRC Handelsblad, 13 & 14 oktober 2012

Volgens alinea 2 van tekstfragment 1 zijn mensen 'maar een beetje oneerlijk'.

- 2p 10 Welke verklaring daarvoor kan afgeleid worden uit alinea 1 tot en met 3 van tekst 1?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

- 1p 11 Welke verklaring daarvoor kan afgeleid worden uit alinea 3 van tekstfragment 1?

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen.

In tekst 1 gaat het voornamelijk over de waarheid vermijden, terwijl het in tekstfragment 1 gaat over oneerlijk zijn.

- 2p 12 Wat is het belangrijkste verschil tussen beide verschijnselen, gelet op het voordeel dat ze volgens de teksten opleveren?

Benoem in je antwoord expliciet de voordelen bij de beide verschijnselen. Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je totale antwoord niet meer dan 25 woorden.

Een kritisch lezer kan de vraag stellen of het gerechtvaardigd is om onwaarheden te vertellen.

- 2p 13 Welk antwoord op die vraag kan uit de hoofdtekst worden afgeleid? Motiveer je antwoord.

Geef antwoord in een of meer volledige zinnen en gebruik voor je antwoord niet meer dan 20 woorden.

tekstfragment 2

(1) Een leugentje voor eigen bestwil, ouders doen het regelmatig, blijkt uit Chinees en Amerikaans onderzoek. De meest gebruikte leugen? Ouders die net doen alsof ze in het openbaar weglopen en hun kind alleen in hun woedeaanval achterlaten, meldt de BBC.

(2) De onderzoekers stelden verschillende categorieën van liegen op. Zo zijn er 'onwaarheden met betrekking tot wangedrag', zoals 'als je je niet gedraagt, dan bel ik de politie', en 'als je niet ophoudt met schreeuwen, wordt die vrouw daar erg boos op je'. Daarnaast is er de categorie 'onwaarheden met betrekking tot verlaten of blijven', zoals 'als je nu niet met me meegaat, zal een kidnapper je meenemen wanneer ik niet bij je ben'. Dan is er ook nog de optimistischere categorie 'onwaarheden met betrekking tot positieve gevoelens'. Deze categorie wordt vaak gebruikt om aan een kind te vertellen dat een huisdier is overleden: 'Onze hond woont nu op de boerderij van je oom, want daar heeft hij veel meer ruimte om rond te rennen.' De 'leugens met betrekking tot fantasiepersonages' worden vaak gebruikt om goed gedrag te stimuleren, bijvoorbeeld in aanloop naar Kerstmis, of 'eet je groenten, anders komt de tandenfee niet langs om je uitgevallen tand om te ruilen voor een muntje'.

(3) De onderzoekers concludeerden dat er door de resultaten een 'belangrijke morele vraag ontstaat: is het gerechtvaardigd als ouders liegen?'

naar: www.volkskrant.nl, 23 januari 2013

'De onderzoekers concludeerden dat er door de resultaten een "belangrijke morele vraag ontstaat: is het gerechtvaardigd als ouders liegen?"' (tekstfragment 2, alinea 3)

1p 14 Leg uit waarom er in de voorbeelden die in tekstfragment 2 genoemd worden sprake zou zijn van liegen zoals beschreven in alinea 4 van de hoofdtekst.

Neem het onderstaande antwoord over en vul het aan.

Er is sprake van liegen, want ...

- 1p 15 Welke van onderstaande zinnen kan het beste weggelaten worden in een korte samenvatting van de tekst 'Hoe we waarheden vermijden'?
- A 'Sterker nog: ze zijn essentieel, want ze helpen ons te ontkomen aan waarheden.' (regels 54-56)
 - B 'Iemand flink de waarheid vertellen, zo luidt het gezegde, waardoor meteen duidelijk wordt dat dit niet bepaald de bedoeling is.' (regels 86-89)
 - C 'Grofweg hebben we drie mechanismen om waarheden te verzachten: door feitelijke onwaarheden te vertellen, door waarheden te verzwijgen en door definities en betekenissen op te rekken.' (regels 101-106)
 - D 'Ze zijn daarnaast mechanistisch functioneel: je kunt ermee onder verantwoordelijkheden uitkomen of er juist mensen mee aan het werk zetten.' (regels 252-256)

In januari 2013 verscheen in de Volkskrant een tekst van Wilco Dekker (tekst 2) waarop een reactie kwam van Mizzi van der Pluijm (tekst 3). Hieronder staan eerst vijf vragen over tekst 2, daarna volgen zeven vragen over tekst 3. Tot slot volgen vijf vragen die op beide teksten betrekking hebben.

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift, dat na afloop van het examen wordt gepubliceerd.